

LRDIS

We know
books

Copertă: Ionuț Ardeleanu-Paici

Tehnoredactare: Rodica Boacă

© 2015 Editura Paideia
Piața Unirii nr. 1, sector 3
București, România
tel.: 021.316.82.10
e-mail: office@paideia.ro
www.paideia.ro
www.cadourialese.ro

IMMANUEL KANT

**Critica rațiunii
pure**

prezentare
de Claudiu Baci

paideia

Cuprins

Metafizică și știință sau despre orizontul problematicii <i>Criticii</i> <i>rațiunii pure</i>	5
Ideea unei filosofii transcendentele	18
Sensibilitatea și intuițiile ei pure	32
Intelectul și funcțiile sale	58
Despre conceptele pure ale intelectului sau de categorii	74
Deducția transcendentală a categoriilor	79
Imaginație și intelect: schematismul categoriilor	95
Cunoștințele prime privind experiența	108
De la iluziile la adevărul rațiunii	125
Bibliografie	161

Ideea unei filosofii transcendentale

După ce *Prefetele* au indicat care este sensul general al demersului din **Critica rațiunii pure**, *Introducerea* ce le succede va fi o detaliere a sarcinii pe care urmează s-o îndeplinească această lucrare. Stăbind anterior că științele fizico-matematice sunt cunoașteri *a priori*, în vreme ce metafizica pretinde doar, fără a și dovedi, acest lucru, la începutul *Introducerii*, Kant conturează un prim sens al conceptului de cunoaștere: cunoașterea constă în acțiunea exercitată asupra simțurilor noastre de către obiectele din afara noastră, acțiune prin care, pe de o parte, noi dobândim reprezentări despre ele, iar, pe de altă parte, facultatea noastră de cunoaștere este astfel pusă în mișcare pentru a compara, a uni ori a separa reprezentările respective. Fiind apropiată de conceptul empirist al cunoașterii, această primă determinare este urmată imediat de o ipoteză de altă natură: deși noi începem să cunoaștem ca urmare a acțiunii obiectelor asupra noastră, totuși cunoașterea este posibil să nu fie doar o simplă receptare pasivă a acestei acțiuni. Ea poate fi un compus format din ceea ce noi receptăm

din afară, pe de o parte, și ceea ce adăugăm noi, pe de altă parte.

Conceperea experienței drept un compus îi permite lui Kant să facă în continuare distincția între cunoștințele care sunt dobândite din experiență, pe care el le numește cunoștințe empirice sau *a posteriori*, și cunoștințele care nu sunt dobândite din experiență sau cunoștințe *a priori*. Întrucât sub aspect logic aceste cunoștințele sunt judecâți, el vorbește și despre judecâți *a priori*, respectiv *a posteriori*. Cunoștințele empirice nu fac altceva decât să descrie o anumită stare de lucruri, pe care o întâlnim în experiență. Ele nu prezintă însă acea stare de lucruri și ca fiind necesară, adică să nu poată fi de negândit altfel. Bunăoară, în cazul unui fapt istoric, cum a fost Căderea Zidului Berlinului în 1989, noi avem numai cunoștințe empirice care ne spun și ne descriu întregul context în care a avut loc acest eveniment. Însă noi putem gândi acest fapt istoric și altfel, dintre multiplele posibilități desfășurarea reală fiind numai una singură. Căderea Zidului Berlinului nu este deci gândită ca un fapt absolut necesar. Această necesitate revine numai cunoștințelor *a priori*. În matematică și în fizică toate cunoștințele sunt *a priori*, spune Kant. Că suma unghiurilor unui triunghi în geometria euclidiană este de 180 de grade nu este un fapt asupra căruia să se poată polemiza. Judecata: suma unghiurilor unui triunghi este de 180 de grade,

este o judecată necesară, care nu rezultă printr-o măsurare a unghiurilor unei figuri triunghiulare desenate întâmplător pe o suprafață, ci este gândită de la bun început prin modul în care este construită forma de triunghi în general. În stabilirea acestei judecăți avem de-a face cu o demonstrație care va fi valabilă de acum pentru orice figură de același tip. Nu numai pentru un triunghi sau altul suma unghiurilor va fi de 180 de grade, ci oricare triunghi va avea această caracteristică. Se observă de aici că judecata în cauză nu conține doar necesitate, ci și universalitate, adică ea este valabilă în mod universal, pentru orice triunghi. Tuturor cunoștințelor *a priori* din științe le revin necesitatea și universalitatea.

Continuând a opune metafizica științei, Kant enunță din nou care sunt obiectele metafizicii (Dumnezeu, libertatea și nemurirea), întrebându-se cum pot să apară cunoștințe despre asemenea obiecte ce sunt în afara oricărei experiențe posibile. Într-un alt context, referindu-se la explicația etimologică a termenului de metafizică, Imm. Kant observă că:

„În ceea ce privește numele metafizicii, nu este de crezut că el ar fi apărut din întâmplare, întrucât el se potrivește atât de bine științei respective: căci *physis* numește natura, iar noi nu putem ajunge la conceptul de natură altfel decât prin mijlocirea experienței; ca atare acea știință care-i urmează se numește meta-

fizică (de la *metá=trans* și *physis*). Ea este o știință care rezidă în afara domeniului fizicii, dincolo de aceasta.”¹

Matematica și fizica depășesc și ele experiența imediată, însă nu orice fel de experiență, rămânând astfel în interiorul naturii în general. Modelul acestor științe a dat încredere metafizicii tradiționale în privința posibilității de a formula cunoștințe despre obiecte ce sunt dincolo de experiența curentă. Modul în care se considera că se pot obține asemenea cunoștințe era analiza conceptelor. De altfel, întreprinderea filosofică a fost dintotdeauna considerată o întreprindere analitică, de clarificare a conceptelor și noțiunilor pe care le întrebuintăm în mod curent. Deja la Platon, *Dialogurile* sunt de multe ori încercări de a stabili ce se înțelege prin cutare sau cutare noțiune. Un exemplu de cunoștință metafizică obținută prin analiză conceptuală poate fi găsit la Descartes. Acesta demonstra existența lui Dumnezeu pornind de la faptul perfecțiunii sale, spunând că atributul existenței trebuia să fie gândit în mod necesar în conținutul conceptului de ființă perfectă, și că nu avem decât să analizăm acest concept pentru a vedea că existența face parte în mod necesar dintre elementele

¹ *Kants Vorlesungen über Metaphysik*, citat după M. Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik*, Frankfurt am Main, 1991, pp. 6-7.

sale. Așa-numitul *argument ontologic* al existenței lui Dumnezeu pe care l-a prezentat Descartes ca producând o cunoștință „clară și distinctă”, respectiv pentru el certă, a fost, la rândul său, combătut. Ceea ce ridică întrebarea dacă nu cumva respectivul argument nu produce o cunoștință veritabilă (Dumnezeu există), ci numai aparența acesteia.

Analiza noțiunilor nu conduce însă întotdeauna la asemenea cunoștințe aparente. Dimpotrivă, ori de câte ori ne situăm în câmpul experienței, analizând concepte cu privire la lucruri din interiorul ei, noi obținem cunoștințe reale. Dacă vom analiza conținutul conceptului de corp, vom vedea că, prin corp, înțelegem, printre altele, întotdeauna un obiect întins, că, prin urmare, corpurile nu pot fi gândite fără atributul întinderii spațiale. *Corpurile sunt întinse* constituie deci o judecată adevărată, obținută prin analiză conceptuală. Și, pentru că ea este gândită ca fiind necesară și ca având o valabilitate universală, ea este o judecată a priori.

Chiar dacă numeroase cunoștințe pe care le deținem se obțin prin asemenea analize și clarificări conceptuale, ansamblul cunoștințelor pe care le avem nu se obține nici pe departe numai prin analiză. De altfel, atunci când spunem „cunoaștere”, noi înțelegem prin acest termen un proces de trecere, de îmbogățire a cunoștințelor noastre. Prin analiză, noi nu ne îmbogățim propriu-zis cunoașterea, ci

doar ne-o clarificăm pe aceea pe care o aveam deja. A spune că toate corpurile sunt întinse reprezintă de aceea o tautologie, ea repetând ceva știut dinainte, chiar dacă numai vag și confuz.

Observând structura logică a unei asemenea judecăți, vedem că subiectul logic („corp”) și predicatul logic („întins”) stau într-un raport de identitate, predicatul fiind conținut în subiectul logic. Judecata nu face decât să separe formal ceea ce stă într-o unitate originară.

Însă nu orice predicat care se poate asocia subiectului „corp” poate fi obținut în același fel. A spune „corpurile sunt grele” nu mai reprezintă un același act de gândire. Avem și aici de a face cu o judecată, căreia însă nu-i este inerentă necesitatea. Dacă noi nu ne putem sub niciun chip reprezenta corpuri ce nu sunt întinse, în schimb putem foarte bine să ne reprezentăm corpuri cărora le lipsește atributul greutateii, corpuri imponderabile. Prin urmare, „greu”, ca predicat logic, nu stă într-un raport de identitate cu subiectul „corp”. Pentru a formula judecata „corpurile sunt grele”, pentru a uni cele două noțiuni, avem nevoie de mai mult decât de simpla analiză. Experiența este cea care ne arată că atributul greutateii aparține corpurilor. De aceea, cele două noțiuni vor fi unite întrucât faptele pe care ele le descriu ne apar ca fiind unite. În majoritatea experiențelor noastre corpurile sunt grele. Ultimul tip de judecăți constituie cunoștințe

LEPITS | WHAT YOU KNOW

În adevăratul sens al cuvântului, pentru că ele exprimă o reală îmbogățire a cunoașterii noastre. Dacă primul tip de cunoștințe și judecăți, obținute prin simplă analiză, vor fi denumite de Kant *judecăți analitice*, puncte, în ciuda evidenței sale, unește două concepte eterogene, cel de dreptă (care indică o calitate) și acela de scurtime (ce indică o cantitate). În continuare, sinteza conceptuală de la nivelul principiilor se va transmite și asupra celorlalte enunțuri care sunt deduse din acele principii, astfel încât cunoștințele *a priori* din aceste științe sunt *judecăți sintetice a priori*.

În știință apare astfel posibilitatea ca, prin demonstrație, să se ajungă la sinteza a două concepte eterogene. De altfel, progresul în știință constă nu numai în descoperirea unor fapte noi, dar și în capacitatea de a formula noi raporturi legice între două fapte care anterior erau considerate a nu avea nimic în comun. Revenind la metafizică, sub influența acestei situații din matematică (știință care, prima, a găsit la greci drumul sigur al științei), gânditorii s-au simțit îndreptățiți a produce exclusiv prin demonstrații raționale enunțuri sintetice ce depășeau sfera experienței, spune Kant. Nu este însă mai puțin adevărat, am adăuga noi, că tot grecii au descoperit capacitatea extraordinară a gândirii umane de a jongla cu diferitele noțiuni (respectiv de a uni aparent necesar două noțiuni), și de a produce

astfel cunoștințe aparente, al căror adevăr s-ar baza numai pe raționamente. Asemenea raționamente ce produc iluzia adevărului au fost numite *sofisme*, în amintirea sofistilor greci care au descoperit această curioasă facultate a gândirii. Enunțurile de factură metafizică erau, aidoma celor din geometrie, enunțuri sintetice *a priori*. Dacă citim *Dialogurile* lui Platon, bunăoară, observăm că acestea sunt nu doar încercări de clarificare a unor noțiuni, ci și încercări de a stabili exclusiv prin raționament anumite „adevăruri”, ca de pildă acela că sufletul este nemuritor. Acest enunț este unul sintetic *a priori* pentru că unește două noțiuni a căror unitate nu este dată din capul locului (dacă ar fi dată, enunțul ar fi tautologic și deci nu ar mai necesita efortul unei demonstrații). Conceptul de „suflet” nu o conține printre notele sale imediate pe aceea de a fi „nemuritor”. În plus, nici „sufletul” și nici „nemurirea” nu sunt de găsit în experiența comună a omului. Pentru a ști ceva despre ele, se presupune că această experiență trebuie depășită. Însă o dată depășită, cunoștințele obținute pe această cale nu s-au bucurat niciodată de o recunoaștere generală, fiind adeseori contrazise. De aceea, de-a lungul istoriei gândirii, diferiții metafizicieni au încercat să producă raționamente și construcții raționale tot mai ingenioase, pentru a dovedi adevărul unor asemenea enunțuri, fără a reuși însă vreodată.

Prin compararea situației din științe cu aceea din metafizică, se naște, pentru oricine, în mod firesc, întrebarea: ce anume face ca, în științe, judecățile sintetice *a priori* să fie valabile, în timp ce în metafizică ele să nu fi atins până în prezent o asemenea valabilitate? De aceea, trebuie pusă o întrebare mai generală: „cum sunt posibile judecățile sintetice *a priori*?”. Kant nu ezită să declare că „adevărată problemă a rațiunii pure” este cuprinsă în această din urmă întrebare. Un răspuns la ea ar putea indica dacă eșecul de până acum al metafizicii a fost numai unul accidental, sau este vorba de o piedică principială, care-i împiedică pe metafizicieni să ajungă la un consens. Ea este „adevărată problemă a rațiunii pure”, pentru că soluționarea ei ar explica de asemenea situația stranie din științe, unde enunțurile științifice, enunțuri sintetice *a priori*, sunt în măsură să anticipeze cu maximă exactitate evoluția proceselor din natură. Că acest lucru are loc în științe este un fapt ce nu poate fi pus la îndoială, însă cum de este el posibil rămâne totuși o întrebare demnă de pus. Iar pentru că în științe ansamblul sistematic al cunoștințelor se bazează pe o seamă de principii din care acele cunoștințe au fost deduse, principiile, la rândul lor, fiind stabilite fără demonstrație ca evidente prin ele însele și formând partea pură a acelor științe, Kant consideră că „adevărată problemă a rațiunii pure” poate fi articulată în jurul mai

multor subîntrebări, dintre care primele două sunt:

„Cum este posibilă matematica pură?

Cum este posibilă fizica pură?” (CRP, p. 56 /B, p. 20)

În ceea ce privește metafizica, situația ei impune alte două întrebări: „Cum este posibilă metafizica ca dispoziție naturală?” pe de o parte și

„Cum este posibilă matematica pură?

Cum este posibilă fizica pură?” (CRP, p. 56 /B, p. 20)

În ceea ce privește metafizica, situația ei impune alte două întrebări: „Cum este posibilă metafizica ca dispoziție naturală?” pe de o parte și

„Cum este posibilă metafizica ca știință?” (CRP, p. 56-57/B, pp. 21-22)

Ca în orice întreprindere umană, și în sfera cunoștințelor *a priori* doar eșecul este acela care conduce la autorefecție. Cât timp un anumit domeniu al acestora (de exemplu, matematica) se bucură de acordul tuturor, există o încredere naivă, dogmatică, în posibilitatea de a produce nestingherit asemenea cunoștințe în general. Abia eșecul metafizicii ar „fi condus la întrebarea” cum sunt cunoștințele (judecățile sintetice) *a priori* posibile. Efortul de a răspunde la această întrebare îl reprezintă demersul critic pe de-o parte, dar nu mai puțin filosofia transcendentală. Distincția critică – filosofie transcendentală